

Valaki jön, és szólni fog

ASCHER TAMÁS, FODOR TAMÁS ÉS ZSÁMBÉKI GÁBOR
KOLTAI TAMÁSRÓL

ASCHER TAMÁS: Minden búcsúztatás óhatatlanul a búcsúzóról is szól – javasolt ilyenkor óvakodni az önmagunk iránti meghatódástól. Különösen vigyázni kell ezzel most, Koltai Tamástól búcsúzáskor, aki nemzedékek munkásságát kísérte végig, intézményesült emlékezete volt az egymást követő színházi korszakoknak, fejében őrizve többek közt a mi előadásaink sorát. Nemcsak bírálója, de fontos tanúja volt a három itt ülő színházi ember teljes munkásságának is.

TOMPA ANDREA: Fel tudják idézni, hogy mikor ismerték meg a nevét, mikor írt először az önök előadásairól?

AT: 1974-ben. Vekerdy Tamás Rákóczi Ferencről írt darabját a kaposvári színházban rendeztem. Az előadás megbukott – Koltai nem tagadta ezt, ugyanakkor dicsérte a másfajta fogalmazásra való törekvést, a darabválasztás különösségét és igényességét, a vizuális megközelítés szándékát, a szürreális, Bob Wilson-i színházra tett kísérletet. Igen empatikus volt, pontosan elemezte az általam kitűzött célokat és a megvalósítás problémáit, noha a kezdő rendező színpadi ügyetlensége tálcán kínálta a fölényes letolás lehetőségét.

Álmélkodva olvastam, hisz arra készültem, hogy lemeszárolnak. Ehelyett szakmai tanulságokkal szolgált minden mondat – azóta is, az eltelt ötven évben, gyakran tanultam a szavaiból.

FODOR TAMÁS: Pont egy héttel vagyok idősebb, mint a Tamás, ő szeptember 10-i, én 3-i, de ugyanabban az évben születünk. És ez adhatna valami rokonságérzést, hogyha én hinnék a csillagjegy-karakterológiában. Annyiban persze hiszek benne, hogy a magunkfajta „Szüzekben” van valami pedantéria és valami rendszerszeretet, sőt kényszer, hogy rendszert, rendet hozzunk létre. Mi az egyetemen nem ismertük egymást, mert az Egyetemi Színpadon az Universitas együttesnek volt belső kritikusa: Fodor Géza. Valahogy Tamással nem találkoztam. Ugyanakkor sokkal több írását olvastam, mint ahány színházi előadást láttam. Ez nem erény persze. Mi akkor a margón kívülről mélységesen lenéztük a hivatalos színházat, és mindazokat szerettük, akik ezen a kánonon rést ütöttek. Amikor Koltai kritikát írt, volt benne tisztelet a minőség, a kvalitás irányában, ugyanakkor láttam, hogy nem elégszik meg azzal, hogy fejet hajt a hivatalosságok előtt. Bár tisztelettel viseltetett például Ádám Ottó, Kazimir Károly, Marton Endre iránt (nekem az akadémikusság maga volt Marton Endre). Koltai igyekezett tárgyilagosan

meglátni azokat a lehetőségeket, amiket vagy elszalasztott, vagy részben beteljesített egy Marton-féle előadás. Ez most, 2015-ben engem csodálkozással töltött el, hiszen Tamás egész életművéből az derült ki, hogy ő mindig is a meglepetések drukkere volt. Azokat a mikulásokat szerethette, akik nem szaloncukrot hoztak a puttonyukban, hanem valami olyan meglepetést, amit ő még addig nem látott.

TA: A te nem jó előadásodban is ezt az újszerűséget értékelte?

AT: Talán igen. Valóban mindig valamiféle színházi minőséget keresett. Lelkesítette az úttörés, de éber volt, nem ugrott be, vagy legalábbis sokkal kevésbé ugrott be az éppen aktuális divatnak.

FT: Miközben sokan azzal vádolták, hogy nemcsak felértékeli, hanem egyenesen ő szabja meg a divatot. Egy 2009-es vitában megszólalt a mindkettőnk által becsült Cserhalmi György is, és Koltai szemére vetette: „Mire megértettük, hogy miért Székely, már Ascher volt a bátor. Mire megértettük, hogy miért Ascher, már Zsótér istenült, még meg sem értettük, hogy miért Zsótér, már jött bátor színházilag Mundruczó. Ezt a harmincöt évet felölelő misét Koltai Tamás celebrálta nekünk. Kíváncsian várom, holnap ki lesz bátor. Kihez képest kell, sőt kötelező gyávának lennie a mai magyar színháznak.” Én inkább azt látam Koltai írásaiban, hogy felfedezőnek felfedező volt valóban, de nem divatcsináló. Nem tette vitrinbe ezeket a figurákat. Egyik utolsó kritikájában olvastam, hogy egy nagyon elismert független színházat azért marasztalt el, mert az egyszer már elért sikerei után nem tudott továbblépni. Ugyanis így elmarad a meglepetés. De értékelni igazából a minőséget értékelte.

TA: Önnek milyen az első ilyen Koltai-élménye?

ZSÁMBÉKI GÁBOR: Az elsőre nem emlékszem. Most inkább arról beszélnék, hogy az a nagyon fontos hely, amit elért, kialakított magának Koltai Tamás, és ami azért hosszú idő alatt jött létre, mennyire hasznos és mennyire nem. Sőt, vannak, akik kártékonynak tartják. Amikor a magyar színház néhány nagy-szerű ember nekibuzdulására elkezdődött a XVIII. században, sem életképes drámai hagyomány nem volt, sem színészetben jártas játékosok, sem színházértő közönség. A Kelemen-féle társulat legtehetségesebb színésze a Martinovics-összeesküvést is följelentő, bűnöző Sehy Ferenc, az első igazgató pedig egy lengyel borkereskedő, aki azt állította, hogy ért a színházhoz. Ő meglépett a pénzzel. Jókai ünnepi alkalomra írt színdarabjában, a *Thespis kordéjában* tárgyi-

Tamás a szüleivel

lagosan írta ezt meg, Paulay vissza is utasította azzal: „ez sóbul van”. Pedig a magyar színháztörténet leghasznosabb alakjai éppen azok voltak, akik a tanulás, a fejlődés szükségességét hangsúlyozták. Egressy, aki külföldön szorgalmasan jegyzetelt, és tankönyveket írt, Hevesi, aki be szeretne volna vezetni a magyar színházat az európai vérkeringésbe. És persze még sokan: Bárdos, aki folyton elbukott, és folyton újrajázdte, Major, akinek nemcsak Brechtre volt szeme, de Mnouchkine-ra is... Koltai is ide tartozott. És volt tábora, hiszen sokan várták az ő heti megjelenését, sokan nyitották ki azokat az újságokat, ahol ő publikált, azon az oldalon, ahol az ő cikke volt. Kritikus volt, és ez azt is jelenti, hogy az ember egyáltalán nem mindig értett egyet vele. Gyakran azt éreztem, hogy földicsér valamit, ahol én számos gyanús vonást észleltem, és esetleg iszonyatosan ledorongol valakit, aki iránt én életútja vagy korábbi munkái miatt több tiszteletet éreztem. De ennek az alapja, azt hiszem, mindig a minőségi igény súlykolása volt, és ezért érzem azt, hogy rendkívül fontos feladat, amit ő betöltött, és nem is pontosan látom, hogy valaki most át tudja venni tőle, vagy tudja helyettesíteni őt. A tévedéseiről pedig azt érzem, hogy azok leginkább valamiféle naivitásból fakadnak, hogy bármilyen meglepőnek hangzik, én romantikus alkatnak gondolom őt. Tehát olyannak, aki folyton keresett valami hőst. Ő azért figyelt annyira új színekre, új hangokra és színházi mozgalmakra, mert keresett hőst, és egyrészt hőst nehéz találni, másrészt meg mindig egy kicsit retusálni kell hozzá, hogy hős legyen valakiből.

FT: Részben vitatkozom, részben egyetértek, mert nem hőst keresett, hanem kortársat. Én azt látom, hogy az alkotó és a kritikus közti helyzetet, pozíciót foglalta el. Úgy láttam, mint hogyha maga is résztvevője lett volna a magyar színházi életnek. Tudniillik a drámai anyaga maga a színházi élet volt, és az alkotók mint figurák, az alkotások mint történekek szerepeltek ebben a „Koltai-darabban”. Tehát akár Gábor, vagy te, Tamás. Én jóval kevésbé – csak zárójelben mondom –, énrólam nem írt olyan sokat. Ő egyszerűen úgy fogta fel a látott évadot, mintha egy hatalmas színdarab nézője volna, és megpróbálta úgy elemezni, mint egy sokszereplős, szerteágazó cselekményű művet, megfejteti, hogy mi lehetett a céljuk a szereplőknek, beteljesítik-e a sorsukat... Felfigyeltem arra, hogy egy csomó megállapítása a „valószínűleg” szóval kezdődött. Sokszor indult ki az egyes előadások megérteni vélt állításaiából, hogy, úgymond, „valószínűleg azt akarta (mondjuk: elérni)”, de ha azt akarta, akkor miért volt ez így vagy úgy. Megpróbálta megfejteti a törekvéseket, a motívumokat és kitalálni az akaratokat. Harminc kötete van...

TA: És négyezer publikált kritikája.

FT: Hihetetlen életmű. Ő fogta és egyik napról a másikra olyan kontextusba helyezte mindent, amilyen kontextusban mi megpróbálunk mindig alkotni. És úgy látom, hogy mindegyik kritika műgonddal készült. Mondok egy példát: a *Woyzeck*-ről, amit rendeztem, az *ÉS*-ben jelent meg a kritika, és mikor elolvastam, azt láttam, hogy ennek más a formája, mint az eddig általam ismert Koltai-kritikáknak: balladisztikus formában írta meg. Önkéntelenül vagy tudatosan, de elkezdett valamilyen módon empaticizálni azzal, akiről ír, vagy azzal a tárggyal.

AT: Úgy van; elemzés közben meg is élte valahogy mindazt, amit kifejtett.

TA: De ő a rosszat is ugyanúgy megélte.

FT: Ez egy jellegzetes nézői alapállás. Amikor én színházat nézek, nem tudok tárgyilagos lenni, szubjektív vagyok. Soha nem kritizálnám a kritikát azért, mert nem tudott tárgyilagos lenni. Egyetlen néző sem tárgyilagos, aki ott ül a nézőtérben, mind valamilyen előképpel, várakozással érkezik oda, és az vagy találkozik a művel, vagy nem. Az előadás megerősíti abban a világlátásban, vagy az addig már meglévő indulatait, véleményét felerősíti. Ugyanazt várja el a kritikától is. Ha az előadás nem teljesíti be ezt a várakozást, akkor a néző vagy a kritikus igazságtalanul bár, de elutasítja, még akkor is, ha egyébként lát benne pozitívumokat. Rengetegen hízelegnek maguknak azzal, hogy ők kétszer vagy háromszor megnézik egy előadást, és csak akkor mernek egyáltalán véleményt mondani, és igazuk van.

ZSG: Teljesen kihalt ez a fajta kritika. Fodor Géza volt az, aki négyszer nézett meg valamit, mielőtt írt volna.

AT: De Mészáros Tamás is legalább kétszer nézte meg az előadást, ha írt róla.

FT: Vannak azért akik megteszik. Sándor L. István is meg szokott nézni kétszer, háromszor valamit.

TA: Igen. Ritkán, de fiatalok is akadnak, akik megnézik valamit többször.

ZSG: Nagyon fontos az, amit mondtál arról, hogy

Beke Sándorral

Koltai Tamás megpróbálta a szándékokat megérteni, és ahhoz képest vélekedett egy dologról. Ma az, ami igazán kihoz minket a sodrunkból, az az a fajta kritika, ami alapvetően arról szól, hogy hogy vagyok én ma. Mármint a kritikus.

AT: Éppen az volna az elvárható kritikusi feladat: megérteni a szándékot és elhelyezni a lehetséges szándékok sorában; aztán kibontani, hogy az előadás elemei valóban a tervet szolgálják-e... és ha nem, miért nem. Koltai így végezte a dolgát. Másfajta kritikus az, aki igyekszik meglelni az adott előadásban az épp aktuális trendek néhány elemét, és ha azokat nem találja, be is fejezte a gondolkodást arról, mit látott vajon.

Egyébként a kritikusi érzékenység tanulható: sokszor tapasztaltam, hogy a kezdő recenzensek, ha kitartóan úzték mesterségüket, egyre érzékenyebbek váltak – többük, ha írni nem is tanult meg igazán, de látni sokkal jobban. Megtanulni megkülönböztetni a trükköt, a másolatot a valódi felfedezéstől jó pár év egy induló kritikusnak. Koltai különlegessége, hogy mindjárt az elején megtalálta a hangját, és biztos volt a preferenciáiban – és ezt rendületlenül képviselte ötven éven át, anélkül, hogy elveszítette volna a kapcsolatát bármiféle újtó, lázadó szellemmel. És itt egy fontos tény: első könyvét, még 1976-ban, Peter Brookról írta. Az ő munkássága lett számára az etalon. Olyan színházat választott mércének, ahol morális kötelesség az állandó megújulás, de ahol mindig valamely meglelt igazság kifejezésének kényszerre szüli a meglepően újat, nem a művész narcizmusa vagy fontoskodása. És ahol a meglelt igazság mindig személyes is – ettől hiteles, ez a fedezete a rendezői világképnek. Meglátta Brookban a hallatlan elemzőképességet, de a majdhogynem lírai személyességet is. Úgy gondolom, ezzel a mércével mért minden előadást – és ez segített neki nem megenni a néző szerepét.

Nem könnyű újra meg újra örülni a jónak, mert az ember érzékei túltelítődnek, sok kritikusknál eljő vala-

miféle baudelaire-i spleen, és egyre fokozni kell a szenzációkat, hogy fölbirizgálódjon az érdeklődés... MGP például kedvenc rendezőire rendre megharagudott egy idő után, ha továbbra is saját, már kidolgozott beszédmódjukat használták színpadi nyelvként... Megdühödött, és sértegetésektől sem riadt vissza. Koltaiiban ellenben megmaradt valami ifjonti, lankadatlan rácsodálkozás.

FT: Brook is arra példa, hogy Koltai számára a mérce az éppen akkor jelen lévő világ. És ez az utolsó kultúrpolitikai nagy esszéiben is látható, mikor a POSZT-ot gyepálja. Akkor is, ugye, az a legfontosabb mondanivalója, hogy a mérce mindig az adott világ, az adott pillanat.

ZSG: Ó is azok közé tartozott, akik tudják, milyen veszedelmes túlságosan szűkre vonni a megfigyelés körét. Ne lehessen csak az itthoni kreclit elemezni, csomagolni, tupírozni. Tudni kell, hogy mi történik a színházi világban, hol tart a szakma. Hogy ne lehessen cinikusan pár próbával odalökni valamit, hogy ne lehessen a színházi ipart művészszínháznak hazudni, mert valaki jön, és szólni fog.

FT: Az egyik legjobb embere, akit tisztelt, akire sokszor hivatkozott, Jan Kott volt. És mégis: valamelyik kritikájában azt írja, itt és itt Kottnak nincs igaza.

TA: 1973-ban jelent meg az ötvenéves pályafutásának szentelt kötetébe is beválogatott, *Hogyan játszunk a Royal Shakespeare Company vendégszereplése után?* című cikke, ami az első igazán komoly botrányát okoz. Kemény ítéletet mondott a magyar színházról.

ZSG: A Magyar Színházművészeti Szövetség közgyűlésén is megtárgyalták, Kazimir Károly is elítélte. A szövetség főtitkáráként tartott egy beszédet, és abban feltette a kérdést, hogy például egyetérthetünk-e a Brook-előadás díszletével. Mármint a *Szentivánéji álom* előadásának díszletével, ami egy zen-buddhista

Az Operában

díszlet, közölte, és ideológiailag elítélte.

AT: Végzetes bűnnek számított. A „pesszimista” volt a másik szitokszó. „Nem belülről bírál” – ez a kifejezés is egy esztétikai-politikai bűn megnevezése volt.

FT: A nemzetközi mérce – valamikor a hetvenes években – csak annak a számára létezett, akinek volt arra lehetősége, hogy útlevelet kapjon. Nehéz volt beszerezni a kortárs információkat. Most már nyilván máshogy van, de Koltai még akkor is tájékozódott külföldről. Ezt a nemzetközi látószöveget negligálja a szakmának az a része, amelyik azt mondja: a mérce a hazai nézőszám, az előadásszám.

TA: De tulajdonképpen azon képesség vagy kíváncsiság híján, hogy valaki látni akarja, mi van a világban, ahelyett, hogy megelégedne az itthoni, szűk színtérrel, egyáltalán nem is épülhetne fel semmilyen kritikusi pályára.

FT: Visszatérve: nemcsak kritikus Koltai Tamás, de egy szakmai folyóirat szerkesztője, sőt, televíziós szerkesztő is volt. Koltai választotta ki egy időben (Szolnoki András segítségével) a közvetítendő színházi előadásokat. És ezzel a kiválasztással ad azért egy mércét, egy mintát, de én nem hiszem, hogy ő a trendi dolgokat választotta ki, hanem amiről úgy gondolta, hogy minőségileg a televízió néző számára jó.

AT: Azaz minőségi, de azért emészthető.

FT: És tudom, hogy milyen örült küzdelem volt, hogy megéljen egy szaklap, mint a *SZÍNHÁZ*, aminek a közönsége nem a bulvárközönség. Nekem Koltai úgy jelenik meg, mint akinek a hóna alatt van egy lapköteg, szinte nem bírja el már, és lohol színházról színházra, hogy időben odaadhassa a friss *SZÍNHÁZ*-at a jegyzedőknek.

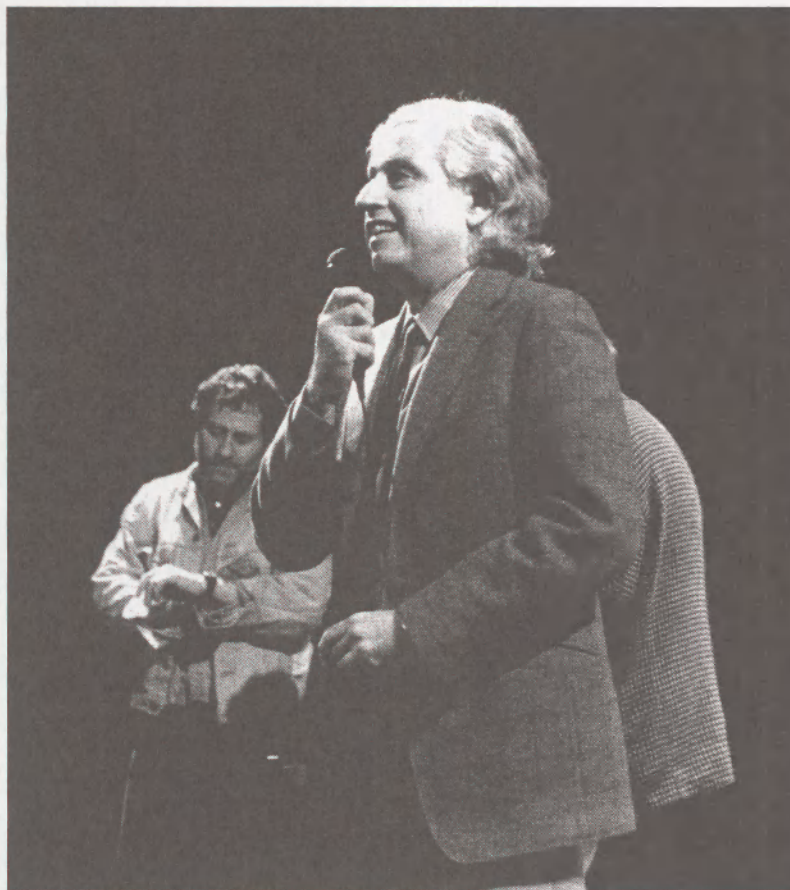
ZSG: Azt hiszem, hogy rendkívüli munkát végzett, hogy létezzék ma is a *SZÍNHÁZ* folyóirat.

TA: Tíz éve dolgozom a lap szerkesztőjeként – minden harcot a lapért Koltai vívott meg.

FT: Ez folytonos, kitartó küzdelem lehetett. És ha valaki élővé akar tenni valamit, újból és újból változtatni kell. Ő találta ki, hogy a színházi emberek kezdjenek el írni naplót, esszét, tanulmányt. Ő javasolta nekem, hogy írjak Gordon Craigról. Megírtam, és nagyon sokat jelentett számomra. Olyan volt, mint egy disszertációra való felkészülés. És mások is, például Máté Gábor, nagyon izgalmas szövegeket írtak, ő Gábor Miklós *Naplója* apropóján. Máté nem tudom már, melyik előadást csinálta éppen a *Katonában*, de azt írta, hogy belepusztul, mert úgy érzi, semmit nem tud, amit addig tudott, és egyik napról a másikra minden összedől. És akkortájt volt valami gyomorvizsgálaton, és leírta ezt a tükrözést. Hát én azt úgy olvastam, hogy ez igen! Hogy rég nem olvastam ilyen izgalmas szépirodalmi művet! Szóval ez az őszinte vallomás egyszerűen írásra buzdította a magunkfajta színházi alkotókat, akik nem szoktunk írni.

AT: Mindig ígéretemet vette, és sajnos sose írtam. Noszogatózásában érezhető volt a pedagógiai ambíció: a számára fontos alkotók fogalmazzák meg az eszméiket, legyenek képesek a strukturált véleménycserére, a szakmáról való gondolkodásra. Jogosan nehezményezte, hogy hiányoznak a magyar színházi életből az alkotók szövegei. A teoretikus, de a személyes írások is.

TA: Ez egyik vesszőparipája volt, mindig Hevesit em-

A Merlinben

legette, hogy ő volt az utolsó magyar rendező, aki írt.

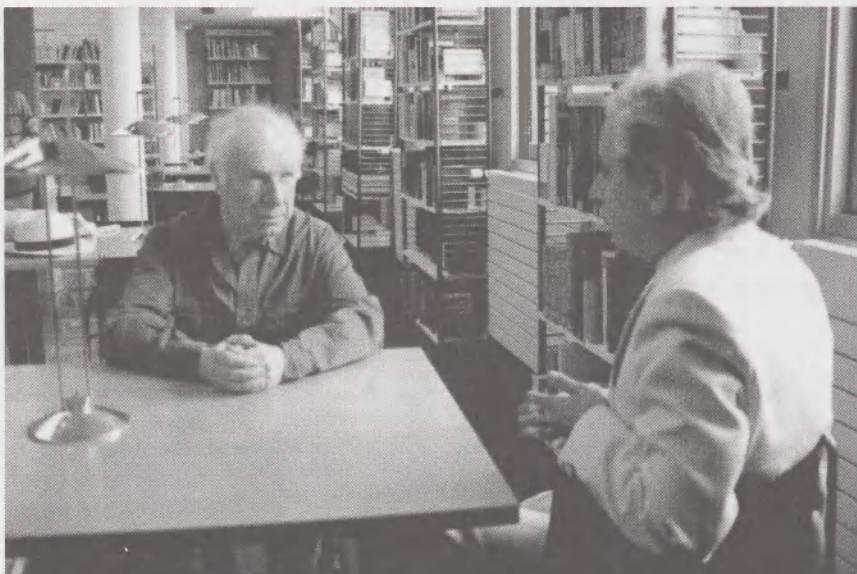
FT: Volt egy színházművelő tevékenysége is Tamásnak: legyetek szívesek, írjatok. Hogy ne már a kritikusok szekciója legyen csak, amelyik megmondja a tutit, hanem legyetek szívesek egy kicsit bátrabak lenni, olyan bátrak, mint amilyenek vagytok a szünetben vagy a folyosón.

ZSG: És közben a kritikusok elvégzik ezt a feladatot egymással? Mi keményen mondjuk meg, hogy mi az, amit nem tűrünk, mert olyan színvonalú? És ők egymásról?

FT: Számomra például megdöbbenő volt, amikor a Székely Gábornak az egyik, talán a *Boldogtalanok* szolnoki előadásáról írva egy bekezdést szentelt a világitásnak. És én azt mondtam, hogy nagyszerű dolog, ha egyáltalán valaki meglátja, hogy fénnel lehet teret csinálni. Nem tudom, hányszor fordult ez elő kritikákban.

AT: Egyszerűen jobban értette a színházat, mint más. Gazdagabb érzéki élményt élt meg, és több intellektuális támpontot talált egy előadásban, mint a többiek, és képes volt mindezt a megélt élmény sűrűségével, kellő plaszticitással visszaadni. Tudott írni. Az én esetemben ez azt jelentette, hogy megfogalmazott az előadásaimból olyan elemeket, amelyek számomra magától értetődőek voltak, teátrális érzékből születtek – az ő bevilágító megfogalmazása nyomán jobban értettem magamat.

TA: És írt rólad negatív kritikát? Nem tisztelt, szeretett téged ehhez túlságosan?

Peter Brookkal

AT: Szerette a jó munkáimat, és a halványabb rendezéseimnél is mindig jelezte, mit vél benne értékesnek. Azonban – számomra legalábbis – világos volt a különbség, melyik munkát ítéli fontosnak, melyiket kevésbé lényegesnek. Volt előadásom, amelyet teljesen elhibáztottnak talált, udvariasan, de világosan megírta azt is. Tetszett vagy nem, de mindig értette, amit csinállok, megtisztelő volt számomra az ilyen fokú empátia.

TA: Összességében a magyar színházkultúrára vonatkozó általánosításaiiban azért talán sokkal nyersebb, keményebb volt.

AT: Imponáló volt a szenvedélye, és ütlegei jogosak és helytállóak rendszerint, egyetlen kifogásom gyakran az volt, hogy túlságosan átéli az ostorozó szerepét. Most, utólag felülbírálok magam: mit számít ez a partikuláris stíluskritika ahhoz képest, hogy mennyire szüksége van a szakmának, mindannyiunknak ezekre az indulatos elemzésekre? Elfogultságait ismerve, mégis az igazságkeresés a legfontosabb ezekben a szövegekben. Ki fogja tudni utána csinálni? – Most elolvastam az első POSZT-átvezetést (*Pécsi kesztyű* volt a címe, 2001-es). Ebben igencsak súlyos helytelenítéssel él az akkori Nemzetit illetően – Ablonczy László igazgató feljelentette őt, de nem járt sikerrel, elveszítette a pert. És Tamás azt írja utólag, hogy kifejezetten eufóriával töltötte el – nem a győzelem, hanem a tény, hogy ekkora hatást tudott gyakorolni. Ez a lelkesültség ott volt az ő teljes közéleti szereplésében.

TA: Minden konfliktusáról ezt írta, hogy eufóriával tölti el.

AT: Szenvédélyes vitakedve már korán retorziót szült: például igen gyorsan kitették a *Népszabadságtól*. Maga Molnár Gál rúgatta ki, nem is tagadta. Egyszer megkérdeztem MGP-t, mi oka volt rá. „Nem lehet a fészekbe szarni”, felelte a mester. Kiderült, hogy Koltai ellenvéleményt fogalmazott meg MGP egyik kritikájával szemben – nyilván itt is előbbre való volt az igazság eufóriája, mint a pozíció... Mert érezte, hogy hatni képes a dolgok megítélésére.

TA: Volt valamilyen egyedi elemzési stratégiája?

FT: Különösen az a módszere volt figyelemre méltó, amikor két előadást összehasonlított. Hiszen megismerni valamit igazából akkor lehet, hogyha térben és időben látjuk, ha behelyezzük az alkotó saját és más alkotó hasonló munkájának közegébe. Az *ÉS*-ben gyakran írt kritikát két előadásról. Megvárta, ameddig egy hasonló törekvés vagy megoldás, vagy esemény kerül a közönség elé, tehát nem feltétlenül napi aktualitású premierekről írt, mint ahogy egy napilapnál illik. Ahogy mi, nézők is működünk, hiszen mi is összehasonlítunk. Előadást, történetet, formát. Ő ezt térben és időben is megtette. Vajon ki lesz az, aki ezt így fogja csinálni? Nem mintha ki-

sebbek lennének a képességei az utódoknak, hanem olyan mennyiségű és minőségű adat-apparátust mozgósított Koltai, amit egyszerűen csodálok. Szóval hogy mindig valamilyen más, már megtörtént konkrétum mellé helyezi az újat, hogy világosabb legyen a látottakról alkotott véleménye. Hogy aki nem látta azt a másikat, az is jobban értse a véleményezett előadást.

AT: Ha Koltai Tamás megnézett egy *Nórát*, akkor ötvenévnvi *Nóra*-előadások voltak a fejében, és emlékezett, hogy melyikben mi volt a lényeges felfedezés vagy alakítás. Ez tette egyre fontosabbá: a tudás, a felhalmozott adatmennyiség, a látott előadások sokasága. És az, hogy képes volt ennek a kontextusában látni minden új előadást – mégis kamaszosan friss befogadói érzékenységgel.

TA: Ez a beszélgetésünk Koltai Tamásról nyilván az utána működő kritika kritikája is lesz.

AT: A kritika hanyatlása egyébként világjelenség. Az intellektuálisan legigényesebb német színházi kritika hanyatlását panaszolják az ott élő művészek: még ott is riasztó az internetes felületesség eluralkodása, a minőségi elemzés helyett a fecsegés, pontozás, csillog-osztogatás...

ZSG: Abban, amit mi csinálunk, jól tudjuk, hogy a legértékesebb dolog az, amit nem tudsz megfogalmazni. A színészi munkában is azt szeretjük a legjobban, ami a titok benne. Úgyhogy ennél ártalmasabbat, mint műalkotásokat megpróbálni a mosógépek módszerével osztályozni, nem tudok.

TA: Volt olyan előadásuk, amit megnézett, és amiről szerették volna, de nem írt?

FT: Volt. Biztos rosszat gondolt róla, és nem akart megbántani. Az én előadásaim 50-60 százalékaról nem írt. De persze én is mindig ott nyitottam ki az *ÉS*-t, ahol az ő kritikája volt. Volt, amikor fájoan nem írt. De ez is jelzés. A kritikus-díj-szavazásait mindig megnéztem.

TA: Sértőt írt önökről?

FT: Másokról igen. Valószínűleg azt is a jó színház vágya szülte.

ZSG: Örültem, amikor azt olvastam, hogy valamit

nagyon pontosan megértett abból, amit csináltam. A mi számunkra az ő fontosságát az is növeli, hogy ő mindent tudott rólunk. Kajánul figyelem, hogy a magyar kulturális életben van egy egyre növekvő nosztalgia Aczél György iránt, még azokban is, akik az áldozatai voltak. Ennek az az oka, hogy Aczél pontosan tudta, ki kicsoda. Manapság már senki nem tudja, totális érdektelenség van. A politikus számára végképp mindegy, hogy ma kinek milyen szerepe van a magyar kulturális életben. Aczél az ellenségeiről is tudta, hogy kicsoda. Amikor Tamás fontosságáról beszélünk, akkor azt is mondjuk: ő mindent tudott, első perctől kezdve.

FT: És van bennünk önsajnálát, hogy ez veled együtt megy a sírba. Árván maradunk. És az utána jövők már mindezt nem tudják rólunk. Hiszen az előadá-

sok eltűnnek, illanékony dolgot csinálunk. Nagyon fontos, hogy legyen visszajelzés. Félek tőle, hogy a fiatal nemzedéknek nincs szüksége ilyen visszajelzésre.

TA: Zsámbéki Gábor említette beszélgetésünk elején, hogy az a szerep, amit Koltai Tamás betöltött, lehet jó, lehet káros. Mire gondolt?

ZSG: Kétségtelen, hogy abban jelentős szerepe van, hogy ma élesebb frontvonalak vannak, és ezt nem politikailag értem, hanem esztétikailag is. De összességében úgy gondolom, igenis legyen, legyenek valakik, akikre érdemes odafigyelni, és ne lehessen mindenféle vackot odakenni. Koltainak színházi felelősségérzete volt, és felgyűlt, hatalmas ismeretanyagot arbiterré tette.

MODERÁTOR: TOMPA ANDREA

Szántó Judit

Veszteséglistánk

Mutálva a számos mutálandót, valamelyest a *Hamlet* királynéjának helyzetében érzem magam. Milyen boldogan írtam volna laudációt, mondjuk, Koltai Tamás megérdemelt Kossuth-díja alkalmából, ahelyett, hogy a nekrológiához keressem a szavakat (különös tekintettel arra is, hogy a magam nekrológját szántam neki. Senki írástudó jobban nem ismert, senki pályatárs jobban nem értékelt).

Valamikor, még a rendszerváltás előtti utolsó időkben, nem is tudtuk, milyen gazdagok vagyunk: egyszerre három nagy kritikusegyéniség segített eligazodni igencsak eseménydús színházi életünkben. Koltai Tamás, Mészáros Tamás, Molnár Gál Péter. Igaz, amikor elgondolkodtam, hogy több hónapos hipotetikus külföldi távollét után kinek az írásából tájékozódnék az elmulasztott eseményekről, MGP-t rögtön kiszűrtem – Péter a magának választott és kidolgozott szerep zsenije volt, meg a szubjektívizmusé: írásából mindenekelőtt őt lehetett megismerni, szuverénül, uralkodói göggel vállalt rögeszméivel és elfogultságival. Élvezettel olvastam, de soha egyetlen, olykor lazán meg se fogalmazott véleményével sem értettem egyet.

Maradtak, kivált Péter korai halála után, ketten: a színházi Gáborokat (Székely, Zsámbéki) kiegészítő, velük szövetséges színházi Tamások. Bármilyen csábító vagy egyenesen üdítő a rendszerváltást követő honi belpolitika, Mészáros elpártolását és átnyergelését máig sem értem. Így hát az eltelt huszonöt év java részében, egészen 2015. július 18-ig, addig az irgalmatlan kánikulai szombatig, a szakmának, a magukat illetékeseknek érző hatóságoknak és a színház iránt mélyebben érdeklődő nézőknek az egy Koltai

Tamáshoz kellett fordulnia eligazításért. Ezért játszanak el pályatársaim a „pótolható/pótolhatatlan”, „folytatható/folytathatatlan” dichotómiákkal.

Először is Kosztolányitól tudható, hogy minden ember „milliók közt az egyetlen [..] akárki megszülethet már, csak ő nem”. Ilyen abszolút színházi érzék, ekkora színházi tudás, ilyen stílusművészet többé nem egyesülhet ilyen rokonszenves megjelenéssel, szeretetre méltó egyéniséggel, kemény, harcos tisztességgel. Pótolhatatlan tehát. Hogy folytatható-e? Ez már bonyolultabb kérdés. Koltai Tamás valamelyest fakóbb presztízse, megfoghatott közéleti súlya – voltak, akik egykori hatalmára is rámutattak – még mindig jelentős egyéni teljesítmény volt, amely távfutás helyett akadályfutói tehetséggel dacolt a kultúra és benne a színház leértékelődésével. Fekete György, Kerényi Imre és Balázs Péter ars poeticájában (ha ilyenről szó lehet) nincs helye Koltai Tamás színházának. Akik kedvet éreznének életműve folytatására, az ő monomániás szívósságával is rendelkezniük kellene. Kicsi az esély. (Emlékszem, hányszor féltettem őt egy-egy keményebb, szókimondóbb írása után a mostanság sötétben támadó izomemberektől, akiket mint köztörvényes rabokat vagy mint szadizmusban megedzett öröket a börtön okád ki.)

Eldicselkedhetem vele, hogy jó barátok voltunk. Ami azt jelenti, hogy többet és intimebben beszélünk színházról, mint sok más emberrel. Számon tartottuk egymás családját, egymás privát életének nagy fordulatait, urambocsá! még könyvekről vagy filmekről is beszélünk (én vettem rá, hogy nézze meg a tévéen Vilmos és Katalin esküvőjét, mert az angol színház barátjának az